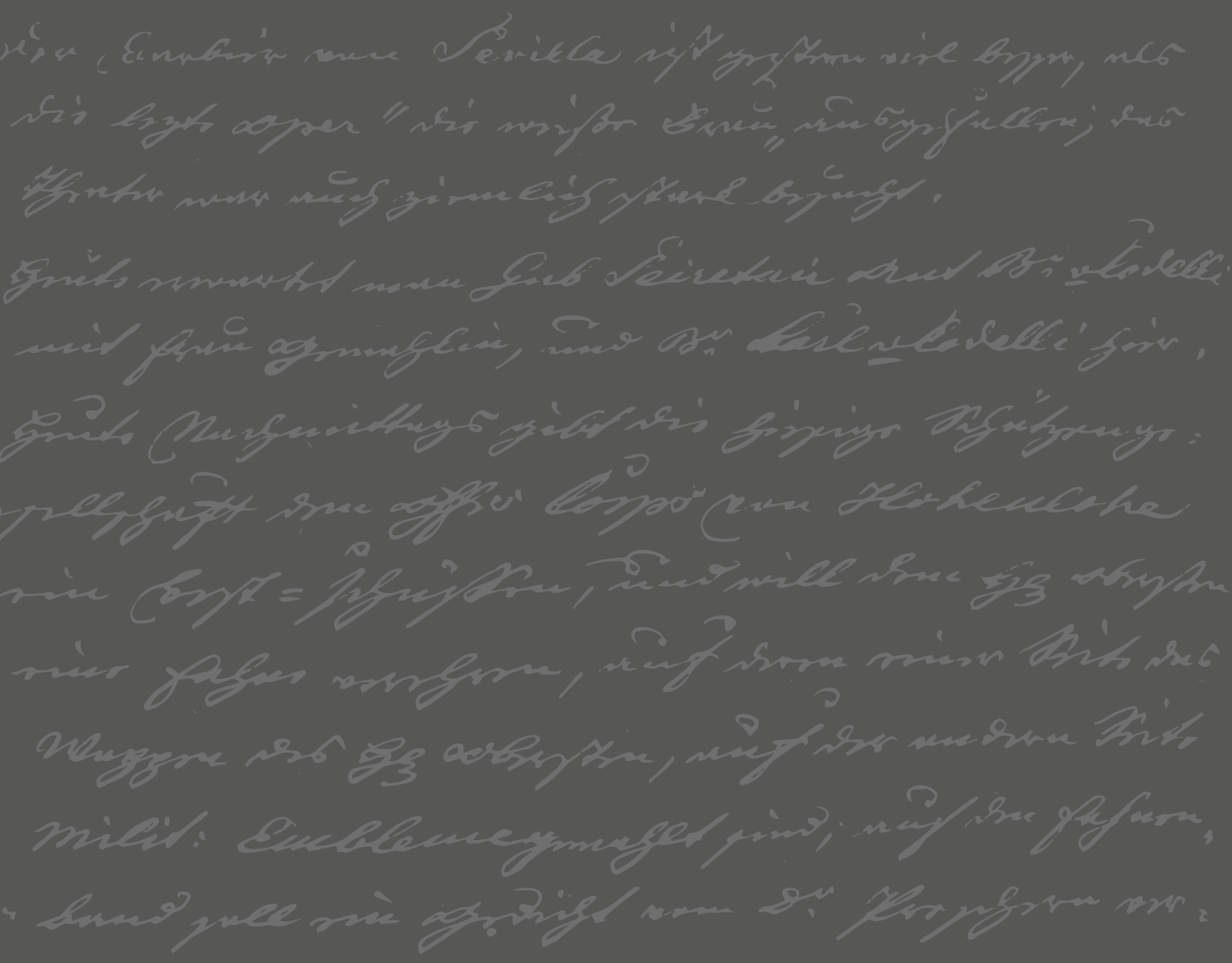

Meščani bidermajerske Ljubljane v pismih Franca Franza

https://doi.org/10.3986/9789610508984_05
CC BY-NC-ND 4.0

Eva Holz

MEŠČANI BIDERMAJERSKE LJUBLJANE V PISMIH FRANCA FRANZA

O MEŠČANSTVU NA KRANJSKEM V PREDMARČNI DOBI

Meščanstvo 18. in 19. stoletja je bilo dokaj raznolika skupina ljudi, ki jo je povezoval le skupen nasprotnik, ta pa se je spreminjal, odvisno od obdobja in njegove moči.[1] Delilo se je v več skupin. Poznamo meščane po premoženju, kamor so spadali veletrgovci, špediterji, tovarnarji, bankirji, lastniki kapitala in podjetniki. Druga skupina so bili meščani po izobrazbi, to so bili zdravniki, pravniki, sodniki, profesorji in visoki uradniki (upravni in državni), torej osebe z akademsko izobrazbo. Poleg tega se je meščanstvo delilo še na visoko, srednje in malomeščanstvo. K meščanstvu nista spadala plemstvo in duhovščina, čeprav sta živela v mestu, prav tako pa sem niso spadali nižji sloji mestnega prebivalstva. Za meščane, ki so bili stisnjeni med plemstvo in kmete, je v drugi polovici 19. stoletja z razvojem industrije in s spremembami v gospodarstvu postajala vse pomembnejša razmejitev navzdol proti nižjim slojem. Vse številčnejše so bile namreč skupine prebivalstva, ki so se skušale preriniti vsaj med malomeščanstvo.[2] Privlačna moč meščanstva je bila v 19. stoletju vse večja. Čeprav so bili meščani povsod v Evropi le manjši del prebivalstva, so v državno blagajno prispevali znaten delež.[3] Za meščanski način življenja je bil potreben stalni zaslužek, ki je moral biti znatno višji od življenjskega minimuma. Poleg strahu pred skupnim sovražnikom so vse te različne skupine meščanstva povezovali skupen življenjski slog, odnos do dela in kultura. Oblikovanje meščanstva je bilo precej težje v deželah, ki so bile izrazito narodnostno mešane.[4]

Po koncu napoleonskih vojn so se na gospodarskem področju spremembe začele tudi v Avstriji. Dunajski in tržaški grosisti so začeli del svojega kapitala spreminjati v industrijski kapital; velikanske vsote so posojali državi ali posameznikom, ki so se začenjali ukvarjati z industrijo. S svojim kapitalom so sodelovali tudi pri gradnji železnic.[5] V Avstriji so se tako razmere na gospodarskem področju začele spreminjati, pojavila se je gospodarska konjunktura, povečalo se je število parnih strojev, zaznati je bilo mogoče nekoliko hitrejši razvoj industrije. Spreminjalo se je gospodarsko okolje, širjenje železniških povezav je med drugim spodbudilo nastajanje in širjenje delniških družb, uveljavljali so se borzni in bančni posli, nastajal je sloj velepodjetnikov in veletrgovcev, naraščala pa so nasprotja med veliko in malo obrtno dejavnostjo. Avstrijska oblast je bila do hitrih in radikalnih sprememb na tehničnem in gospodarskem področju zadržana.[6] V

[1] Kocka, Bürgertum, str. 25–29; Bruckmüller in Stekl, Zur Geschichte, str. 160–192.
[2] Holz, Nekaj utrinkov, str. 286–287.
[3] Holz, Nekaj utrinkov, str. 290.
[4] Holz, Nekaj utrinkov, str. 288–289.
[5] Holz, Nekaj utrinkov, str. 292.
[6] Vodopivec, *O gospodarskih*, str. 224–225.

slovenskem prostoru so spremembam sledili s precejšnjim zaostankom. Na Štajerskem so imele novosti večji odmev kot na Kranjskem; Trst in okolica ter Gradec so reagirali drugače.[7]

Kot drugod po avstrijskem prostoru so si meščani na Kranjskem ustvarili kapital z veletrgovino in špedicijo. Sredstva, ki so jih pridobili, so bila za tukajšnje razmere precejšnja, vendar pa še vedno premajhna, da bi se lahko posameznik začel ukvarjati z večjo neagrarno dejavnostjo. Da bi na gospodarskem področju ustvarili več, so se tisti, ki so si upali tvegati, združevali v okviru razširjene družine ali v krogih znancev. Če je bilo kapitala še vedno premalo, so se povezovali z znanci predvsem iz Trsta, Gradca in Dunaja, a tudi iz Velike Britanije.[8] V slovenski prostor je začel prihajati dunajski in tržaški kapital. Prvi je vlagal v železarska podjetja na Koroškem, drugi se je pojavljal na Primorskem, kjer so npr. v Ajdovščini ustanovili bombažno predilnico; oba skupaj sta v Ljubljani investirala v rafinerijo sladkorja (1828). Domači kapitalisti so obvladali veliko trgovino z deželnimi pridelki, usnjarstvo, sitarstvo in suknarstvo; vzpostavili so moderno papirno industrijo, uveljavljali so se tudi v bančnih poslih. Jasno jim je bilo, da je treba za večje gospodarske podvige ustanoviti delniške družbe.[9] Narodna opredelitev v predmarčni dobi še ni igrala večje vloge.

Kapitala za razvoj gospodarstva pa njegovi lastniki niso vlagali le »na lepe oči«, pač pa so temeljito preučili dogajanje tako v Avstriji kot v Evropi. Za podjetnejše bogate meščane so bila obvezna daljša potovanja, ki so vsebovala tudi obiske krajevnih znamenitosti. Potovanja so bila usmerjena v Italijo vse do Neaplja, v nemški prostor, na Češko, pa tudi v Veliko Britanijo, obiski Francije so bili redkejši. Obiskovali so razstave, sejme, tovarne in velike trgovce, pri katerih so se šolali in izpopolnjevali svoje znanje. Sklepali so poslovna in prijateljska partnerstva ter poskušali pridobljeno znanje uveljaviti tudi doma. Skoraj soglasno so zahtevali uvedbo primernih šol za veletrgovino, špedicijo in prihajajočo industrijo, v kateri so se pojavljali vse zahtevnejši stroji. Te stroje so na Kranjskem najprej le občudovali, saj so z njimi znali ravnati le ljudje, ki so hkrati s stroji pripotovali iz tujine.[10] Vendar je liberalni del meščanstva (tudi po letu 1848) ostal zelo previden (omahljiv) v odnosu do novosti, tako da je cepetal na mestu. Med redkimi izjemami so bili Fidelis Terpinc in njegov krog znancev ter družina Luckmann. Zavedali so se splošne neseznanjenosti prebivalstva s prihajajočimi tehničnimi spremembami.[11] Tako sta vsaj ustanovitev Mahrove trgovske šole omogočili domači firmi Terpinc & Fabriotti in Mihael Smole, se pravi bogati trgovci.[12] O življenju bogatih meščanov ter njihovi gospodarski dejavnosti v predmarčni dobi lahko izvemo iz usode treh bogatih ljubljanskih trgovskih družin Terpinc, Zeschko (Češko) in Luckmann.[13]

Slovensko moderno meščanstvo je bilo večinoma kmečkega porekla, oblikovalo se je s pomočjo šol in je bilo nezaupljivo do »starega« meščanstva. Gradnja železniške proge Dunaj–Trst je pri kranjskem meščanstvu zbudila velika pričakovanja. Ob dokončanju povezave pa se je pokazalo, da

7 Vodopivec, *O gospodarskih*, str. 226–227.

8 Šorn, *Začetki*, str. 11–178; Šorn, Obdobje, str. 17–37; Zgodovina družine Luckmann, str. 290–301.

9 Holz, Nekaj utrinkov, str. 292; Šorn, *Začetki*, str. 11–178; Šorn, Obdobje, str. 17–37; Zgodovina družine Luckmann, str. 290–301.

10 Šorn, *Začetki*, str. 11–178; Vodopivec, *O gospodarskih*, str. 31–46, 111–130, 131–150; Budna Kodrič, *Korespondenca*, str. 72–91, 95–104, 105–109, 129–138, 140–147, 175–186, 196–211, 213–226, 233–268, 274–275, 290–328, 329–336, 342–349.

11 Vodopivec, *O gospodarskih*, str. 11–27.

12 Šorn, *Začetk*i, str. 191.

13 Budna Kodrič, *Korespondenca;* Budna Kodrič, Jožefina Terpinc, str. 111–133; Zgodovina družine Luckmann, str. 290–301.

je slovensko ozemlje le prehodno in da slovenski meščani od te povezave niso imeli večjih koristi. Za svoje razočaranje so bili deloma krivi tudi sami, in sicer zaradi svoje počasnosti in obotavljivosti. Podjetnejši bogati meščani so se preselili v Trst ali pa tja prenesli del svoje proizvodnje.[14] Konservativci so ves ta čas na vse pretege svarili pred prehitrim »pomeščanjenjem« dobrih kmetov in s tem pred izgubo kmečke domačijskosti.[15]

Za meščansko družbo in njeno kulturo je bil v vsem 19. stoletju značilen ideal ugledne, umirjene in uspešne družine, ki je morala dajati občutek varnosti otrokom in utrujenemu hišnemu gospodarju. V tem okolju je pomembno vlogo igrala ženska kot žena in mati. Poleg skrbi za družino je bila njena naloga vzdrževanje kulture obiskovanja ter zagotavljanja in vzdrževanja družabnih vezi. Vse to je vplivalo na oblikovanje stanovanjske kulture in kulture lepega obnašanja. Ta družabna mreža je morala dobro delovati, da je prestregla nepričakovane težave in pomagala družinskemu poglavarju na gospodarskem področju.[16] Sem je spadalo tudi načrtovanje in spletanje porok. Kakor med plemstvom je tudi pri bogatih meščanih pri načrtovanju porok ekonomski interes igral zelo pomembno vlogo. Hčerke iz bogatih meščanskih družin so bile zaželen cilj, ki pa ga ni bilo vedno lahko ali mogoče doseči.[17] Od znanja, izobraženosti in razgledanosti gospe je bilo odvisno njeno sodelovanje pri moževi gospodarski dejavnosti. To se je izrazito pokazalo, ko so ovdovele.[18]

Bogati meščani, predvsem ženske, so radi zahajali v toplice, kjer so oblikovali krog znancev ter poskušali navezovati stike s plemstvom, ki je prav tako rado zahajalo tja.[19]

V javnosti so se lahko dame in gospodične uveljavljale kot dobrodelnice. Lahko so prispevale ali izdelovale različne predmete za tombolo, pomembno so npr. prispevale k ustanovitvi otroškega zavetišča v Ljubljani leta 1834.

Gospodarsko uspešni meščani so po letu 1848 sodelovali tudi v politiki. Takrat se je že začela čutiti narodna opredelitev. Podpirali so kulturno dejavnost v Ljubljani in na širšem Kranjskem. Nadaljevali so s svojim delom in se poskušali čim uspešneje prilagajati novostim. Mlajši člani starih družin večinoma niso dosegli zagona prednikov. Bili pa so izobraženi in so zasedli različne odgovorne položaje.[20]

LJUBLJANSKI MEŠČANI V PISMIH FRANCA FRANZA V LETIH 1832–1840

Franc Franz je v pismih baronu Erbergu dokaj podrobno opisoval dogajanje v Ljubljani v letih 1832–1840. Popisoval je predvsem zgode in nezgode plemstva, ki je prebivalo v mestu, dotaknil pa se je tudi meščanov. Pri njihovih opisih je bil precej bolj redkobeseden. V njegovih poročilih je zelo jasno razlikovanje med bogatimi in manj bogatimi meščani ter med prebivalci predmestij. Njegovo mnenje o bogatih meščanih je julija 1833 nekoliko zmedel obisk bogatega Američana, ki je v Ljubljani iskal sorodnike. Družino, ki je prišla v Ljubljano, so sestavljali mož, žena, dojenček,

14 Holz, Nekaj utrinkov, str. 293.
15 Vodopivec, *O gospodarskih*, str. 11–27.
16 Holz, Nekaj utrinkov, str. 289.
17 Budna Kodrič, *Korespondenca*, str. 13–22; Budna Kodrič, Jožefina Terpinc, str. 111–133.
18 Budna Kodrič, *Korespondenca*, str. 15.
19 Budna Kodrič, *Korespondenca*, str. 52–55, 109–127, 147–162, 166–168, 171–172, 230–232, 337–342.
20 Andrejka, Fidelis Terpinc, str. 114–120; Budna Kodrič, *Korespondenca*, str. 8–12; Zgodovina družine Luckmann, str. 291–301; Šorn, Obdobje, str. 17–37.

njegova varuška, sluga in prevajalec. Zanimali so se za sorodnike Luzenbergerje, družino furirja in družino zdravnika pri polku Thurn. Iz Trsta so pripotovali 10. julija ter se ustavili v gostišču pri Maliču, kjer je ameriški Luzenberger izvedel, da njegov stric, upokojeni nadporočnik, živi v Ajdovščini. Nečak ga je obiskal, se čez dva dni vrnil v Ljubljano, nakupil še nekaj »kranjskih knjig« ter z družino odpotoval v Gradec in preko Dunaja v London ter v ZDA. Franz je dogajanje precej obširno komentiral. Dejal je, da mora biti oče ameriškega Luzenbergerja, sedaj sedemdesetletni državljan ZDA, zelo bogat, da je sinu omogočil tako potovanje. Ob tem je še pripomnil, da družina živi zelo pompozno, saj so za kosilo naročili deset jedi, ki so morale priti na mizo vse hkrati, pri čemer so vse dobro plačali. Stricu v Ajdovščini je Luzenberger takoj daroval 2000 gld, o bodoči finančni pomoči pa se bo brat v Ameriki še odločil (33/7, 33/8). Očitno je bil Franz ob tako hitrem in uspešnem posredovanju mladega Luzenbergerja precej pretresen.

Precej bolj na kratko je opisal obisk misijonarja Friderika Barage (1797–1868) v Ljubljani. Poročal je, da je misijonar najprej pridigal v nemščini v stolnici in popoldne v slovenščini (kranjščini) pri frančiškanih. Obisk je bil v obeh cerkvah velikanski, tako da je morala posredovati policija (37/69).

O bogatih meščanih je Franz spregovoril, ko je poročal o njihovih porokah in opisoval njihovo udeležbo na posameznih plesih in tomboli ali kadar so se odpravljali na daljša potovanja. O njihovi gospodarski dejavnosti je pisal zelo malo ali nič. Prav tako se je o njih razpisal ob nesrečah, ki so jih doletele, in zanimivih oporokah. Ljubljana je v tem času premogla tudi judovsko družino Heimann, ki jo omenja le mimogrede, ko govori o njenem neuspešnem angažmaju pri gradnji Kazine. Prebivalci predmestij so ga zanimali le takrat, kadar so se jim zgodile nesreče.

OPOROKE IN POROKE

Kot že omenjeno, so Franza pri bogatih ljubljanskih trgovcih zanimale njihove zanimive oporoke, poroke, nakupi hiš in stečaji. Tako je njegovo pozornost pritegnila oporoka bogatega trgovca Mihaela Dežmana, strica bodočega muzejskega kustosa Karla Dežmana. Vrednost njegove zapuščine je bila ocenjena na 200.000 gld, za univerzalnega dediča je bil imenovan ljubljanski ubožni sklad, določena pa so bila tudi volila drugim ubogim v vseh petih okrajih gubernija. Zapuščina se je nato delila še na nekaj posameznih podrobnosti. Vodja trgovske družbe je poleg zalog blaga dobil še 8000 gld, hišni hlapec 1000 gld, nekaj denarja so prejeli reveži nekega kraja na Moravskem, od koder je pokojni večinoma kupoval blago, deželni trgovci, ki so od pokojnega prevzemali blago na kredit, so prejeli po 200 do 300 gld glede na vsoto, ki so jo bili dolžni, homeopatski zdravnik dr. Mayer, ki je zdravil Dežmana, pa 100 gld na leto (35/16). Druga oporoka, ki se je zdela Franzu dovolj zanimiva, je bila oporoka bogatega odvetnika dr. Luke Rusa, v skladu s katero je vse premoženje ostalo v družini (36/130).

Franc Franz je Erbergu poročal o porokah, ki so se pletle med trgovskimi družinami (35/88). Tako mu je konec leta 1836 poslal kar seznam porok, ki jih je razporedil po kategorijah: povsem zanesljive, možne, verjetne in propadle (36/216). Omembe vredni sta se mu zdeli poroka trgovca Kanza, ki se je poročil s hčerjo lekarnarja Mayerja in hkrati drugemu trgovcu za 30.000 gld prodal svojo trgovino na drobno in skladišče (36/247), ter poroka hčerke umrlega trgovca Sonza z ljubljanskim trgovcem Mayerjem, nekaj let pred tem krščenim Judom (37/79). Poroka je bila za osirotele trgovske hčerke ena od možnih rešitev ekonomskega in družabnega položaja (39/83).

Leta 1836 je v središču Ljubljane kar nekaj hiš zamenjalo lastnike. Franz je poročal o šestih večjih nakupih, ki so jih opravili znani ljubljanski trgovci Gustav Heimann, brata Schantel, lectar

in svečar Homan, Souvan, Seeger, Walland in Schreyer. Cene kupljenih hiš so se vrtele od 14.000 do 32.000 gld (36/301).

So pa imeli ljubljanski trgovci tudi težave. Polom nekaterih veletrgovcev na Dunaju leta 1839 je povzročil, da so v Ljubljani propadli nekateri od njih odvisni trgovci (39/48, 39/57, 39/83).[21] Ob tem se je v Ljubljani našel šaljivec, ki je za trgovca, ki je bil v zelo slabem gospodarskem položaju, naročil zvonjenje z navčkom (39/71).

DOBRODELNOST

Ena od oblik delovanja meščanske družbe je bila dobrodelnost. To je Franz omenil že pri oporoki Mihaela Dežmana, nekoliko podrobneje pa jo je predstavil v poročilih o nastajanju ljubljanskega otroškega zavetišča (*Klein-Kinder-Bewahr-Anstalt*). Leta 1832 je namreč cesar z odlokom dovolil ustanavljanje dobrodelnih društev za varstvo majhnih otrok. Društva je moral voditi škofijski konzistorij, sprejemati so smela otroke do petega leta starosti, vzdrževati so se morala le s prostovoljnimi prispevki in darili ter se niso smela potegovati za podporo iz javnih sredstev.[22]

V Ljubljani so leta 1834 (»Končno!«, kot je v enem od pisem Erbergu vzkliknil Franz) ustanovili zavetišče za majhne otroke (34/235). Na slovesno otvoritev, ki je bila 3. novembra 1834, je vabilo Provizorično društvo za otroško zavetišče (*Provisorischer Verein der Kleinkinder Bewahranstalt*). Ob 10. uri je bila v farni cerkvi sv. Jakoba maša, nato pa otvoritev zavetišča, ki naj bi sprejelo 103 otroke. Naval je bil precej večji, tako da so morali 100 otrok odkloniti. Otvoritvi zavetišča v Rožni ulici 108 (34/242) so prisostvovali guverner, knezoškof, gubernijski gremij in dame z gospo guvernerko (guvernerjevo ženo) na čelu. Župan je imel slovesen govor, otroci v spremstvu staršev pa so dobili jabolka, žemlje in slike, ki so jih delile dobrodelne dame in guvernerka. Visoki gostje so se vpisali v spominsko knjigo ter si ogledali prostore, v katerih se bodo otroci zadrževali in učili. Franzu se je zdelo vredno omeniti, da je bilo v igralnici otrokom na voljo veliko igral. Po ogledu zavetišča so se visoki gostje odpravili v ubožnico (34/244).

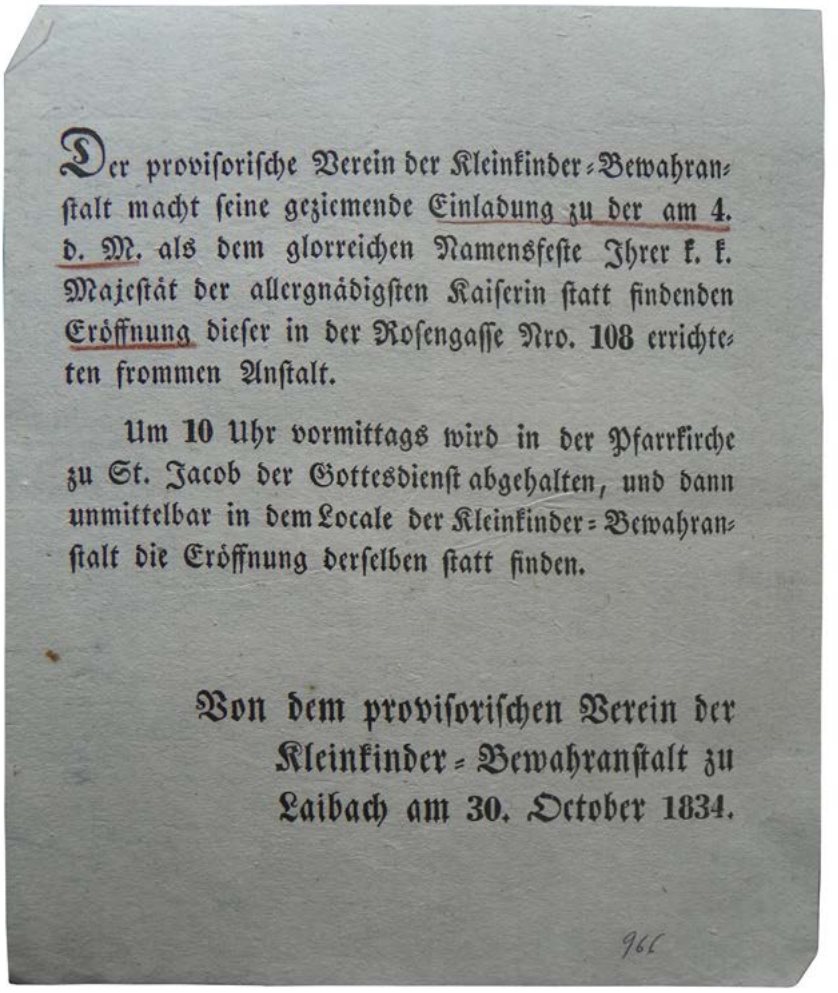
Glede na zelo strog in omejujoč zakon o ustanavljanju zavetišč je imel Henrik Costa kar prav, ko je 14 let kasneje spregovoril o veliki dobrodelnosti ljubljanskih dam ob ustanovitvi zavetišča. Statut damskega združenja je oblast potrdila šele 14. avgusta 1835, društvo pa je zaživelo leta 1836. V njem je bilo 24 dam vseh stanov, tudi žena Simona Heimanna,[23] pomembnega judovskega trgovca v Ljubljani. Združenje je vodila žena deželnega guvernerja, direktor ustanove pa je bil duhovnik fare sv. Jakoba Janez Zlatoust Pohlin. Z otroki sta se ukvarjala učitelj in varuška.[24] Kot je zahtevala

[21] Gl. tudi 39/95, 39/124; Budna Kodrič, *Korespondenca*, str. 244.

[22] *Sammlung*, str. 56: *Genehmigung der Einführung von Kleinkinder=Wartanstalten. Studien=Hofcommisions=Verordnung vom 26. Februar 1832, Zahl 857. Gubernial=Verordnung vom 22. März 1832, Zahl 5760. An die Kreisämter und bischöflichen Ordinariate. Seine k. k. Majestät haben mit allerhöchsten Entschliessung vom 21. Februar 1832, die Einführung von Kleinkinder=Wartanstalten und das Fortbestehen der Vereine, welche sich zum Behufe derselben gebildet haben, gegen dem zu genehmigen beruht, dass selbe zunäbst unter der Aufsicht der Consistorien zu stehen, kleine Kinder über fünf Jahre aufnehmen, sich nur durch freiwillige Beiträge zu erhalten, und unter keinem, wie immer gearteten Vorwande, einen Beitrag oder eine Unterstützung aus dem Normalschul oder andern Fonde anzusprechen, mithin im strengsten Sinne nur als Privat=Vereine und Anstalten, nicht als Schulen, zu bestehen haben* (gl. tudi Jarc, Osnove, str. 1–18; Slokar, Prvo otroško zavetišče, str. 118–120; Radics, *Die Wohlthätigkeit*, str. 34–35; Anžič, *Skrb*, str. 98–90; Čipić Rehar, Otroško zavetišče, str. 45–62.

[23] Valenčič, *Židje*, str. 47.

[24] Costa, *Reiseerinnerungen*, str. 26–27.

Der provisorische Verein der Kleinkinder-Bewahranstalt macht seine geziemende Einladung zu der am 4. d. M. als dem glorreichen Namensfeste Ihrer k. k. Majestät der allergnädigsten Kaiserin statt findenden Eröffnung dieser in der Rosengasse Nro. 108 errichteten frommen Anstalt.

Um 10 Uhr vormittags wird in der Pfarrkirche zu St. Jacob der Gottesdienst abgehalten, und dann unmittelbar in dem Locale der Kleinkinder-Bewahranstalt die Eröffnung derselben statt finden.

Von dem provisorischen Verein der Kleinkinder-Bewahranstalt zu Laibach am 30. October 1834.

Vabilo na otvoritev otroškega zavetišča, 30. 10. 1834 (priloga k pismu 34/242).

oblast, se je zavetišče vzdrževalo le z dobrodelnimi darili in plesi (34/64, 39/23),[25] loterijo (34/64, 36/58) in tombolo (34/270, 36/4). Za tombolo v korist zavetišča so dobitke pripravile ljubljanske dame in gospodične, včasih je kdo daroval tudi kaj več (37/60). Sredstva za zavetišče so zbirali tudi na guvernerjevi slavnostni večerji in tomboli (39/67). Govorilo se je o ustanovitvi še enega zavetišča v šentpetrskem predmestju, vendar iz tega ni bilo nič (39/15).

ČRNA KRONIKA

V predmarčni dobi so ljubljanski meščani doživljali različne nezgode, ki jim je tudi Franz posvetil precej pozornosti. Opisoval je požare, nevihte, umore, samomore, pretepe, kraje, poskuse razpečevanja ponarejenega denarja ali nakradenega blaga ter strašenje. Pri tem se je večinoma vzdržal komentiranja in moraliziranja ter je dogodke le opisal.

[25] Gl. tudi 39/47, 39/64.

Požari

Še v 19. stoletju so bili požari večen strah meščanov, čeprav se je v tem času požarna varnost že bistveno izboljšala. Konec 18. stoletja je bilo v središču Ljubljane še kar nekaj lesenih in s slamo kritih hiš, da o predmestjih sploh ne govorimo. Da bi lahko ob požaru čim hitreje pomagali, je veljal predpis, po katerem so imeli meščani določene dolžnosti, razporejene po mestnih četrtih in cehih. Tem dolžnostim se niso smeli izogibati, sicer so bili strogo kaznovani. Da bi čim bolj zmanjšali možnosti požarov, je bilo določeno, da smejo imeti meščani v mestu le odmerjeno količino sena in slame (en voz). Na grajskem hribu je bila požarna straža, ki je ob nevarnosti z zvonjenjem sprožila alarm; podnevi so v smeri predela, v katerem je gorelo, obesili rdečo zastavo, ponoči pa prižgali rdečo luč. Druga straža je bila na najvzhodnejšem predelu grajske stavbe, tretja pa na utrdbi. Zaradi megle se je včasih zgodilo, da stražar požara ni opazil (38/238). V času Marije Terezije je nastala stanovska požarna komisija, ki je imela lasten fond, v katerega je moral vsak, ki je pridobil meščanstvo, vplačati 3 gld. Leta 1790 so od hišnih lastnikov zahtevali, da v času požara prižgejo laterno, da se ljudje ob hitenju na pomoč ne bi zaletavali in se ne bi dogajale še druge nesreče. Hišni lastniki so morali imeti vedno pripravljeno tudi vedro vode.[26]

V času avstrijske restavracije je bila požarna bramba razmeroma dobro urejena. Leta 1814 so z dekretom dvorne pisarne določili, da morajo biti nove hiše zgrajene po požarnovarnostnih predpisih, krite so morale biti z opeko. Leta 1825 so ta predpis ponovili. Za požarno varnost so morali poskrbeti tudi v času ljubljanskega kongresa leta 1821. V pomoč domačim gasilcem je iz Radgone pripotovala še posebej izurjena gasilska četa. Res je v času kongresa v mestu dvakrat zagorelo, večje škode pa ni bilo.[27]

Požare v mestu so povzročali vžigi saj (33/122) in udari strele (36/141), govorilo se je tudi o podtaknjenih požarih. Tako naj bi bil požar podtaknjen v krakovskem predmestju, v katerem je pogorela ena hiša (33/55, 33/56, 38/238). Tudi velik požar v Cukrarni naj bi bil podtaknjen, ogenj pa je razpihal še veter (34/31). Večji požar je izbruhnil v hiši za nekdanjo Cukrarno, sedaj predilnico, in tudi zanj so domnevali, da je bil podtaknjen (38/183), prav tako za požar v Šiški (38/288). Večji požar je zaradi mizarjeve nepazljivosti izbruhnil v hiši grofa Jožefa Auersperga in naredil precej škode. Zagorela so tri hišna krila (pohištvo, knjižnica, zaloga žita), četrtemu krilu je bilo prizaneseno (39/97).

Večji požari so bili tudi drugod po Kranjskem, npr. v Dolenjskih Toplicah, kjer so goreli kopališče, cerkev, župnišče in še 40 stavb (34/193), in Radovljici, kjer sta pogorela naselje in grad grofa Vincenca Thurna. Za pogorele so pripravili koncert (35/84). V Mengšu je požar uničil velik del kraja (34/84). Ob požaru v Tomačevem so ostale cele le tri hiše ob cerkvi, pogorelo pa je 22 stavb (40/55).

Pretepi, umori, samomori, utopitve, kraje, ponarejen denar

Ob poročanju o samomorih Franz ne moralizira, pač pa poskuša najti razlago zanje (33/10, 34/117).[28] Precej pretepov med pijanimi kmečkimi fanti se je včasih končalo s smrtnimi žrtvami (34/161, 38/73, 38/74).[29]

Dogajali so se tudi umori iz koristoljubja. Tako je bil umorjen uradnik, ki je zasebno posojal denar (38/97), na Barju se je zgodil roparski umor (40/29). Prihajalo je do nesreč s smrtnim izidom (38/238, 38/245, 39/162),

[26] Vrhovec, *Die wohllöbliche*, str. 263–172; Valenčič, Oblikovanje, str. 141–144.
[27] Holz in Costa, *Ljubljanski kongres*, str. 124–125; Valenčič, Oblikovanje, str. 142.
[28] Gl. tudi 38/112, 38/113, 40/28.
[29] Gl. tudi 38/72, 40/18.

bodisi zaradi pijanosti (40/17) ali objestnosti – na Kongresnem trgu je npr. učenec zabodel drugega učenca (36/27). Tudi detomori niso bili redkost (36/53, 37/275, 37/284).

V poletnem času je več ljudi utonilo v Ljubljanici ali Gradaščici. Na Prulah sta utonila dva vrvarska pomočnika (34/129), prav tako je utonil kopalec v Iščici (34/142). Da bi preprečili nesreče pri kopanju, je policija predlagala zgraditev lesenega bazena na Ljubljanici (34/149), vendar so se nesreče kljub temu še vedno dogajale. Tako je padla v vodo – ali pa so jo porinili vanjo – neka ženska, ki je niso našli (36/53), utonil je tudi čevljarski vajenec, ki se je kopal ob plavalni šoli (40/80). Franz je nekoliko podrobneje opisal nesrečo Matije Čopa pri Tomačevem in ob tem omenil, da so bila vsa prizadevanja za njegovo oživljanje zaman (35/126).

Zanimiva stran črne kronike so bili vlomi, kraje, preprodajanje naropanega blaga, ponarejanje denarja in strašenje. Vlomi in kraje so bili pogosti, včasih je pri lovljenju nepridipravov pomagala tudi vojska (33/35, 37/103). Plen je bil zelo različen, od dragocenosti do oblek in blaga. Vrednost nakradenega je bila včasih visoka, tudi do 2000 gld. Marsikdaj so govorice namigovale, da se je moral tat v hiši dobro spoznati (37/229). Franz omeni tudi primer, ko vlomilci niso ničesar odnesli, so pa razrezali vse obleke, perilo in posteljnino ter tako povzročili za 200 gld škode (37/304).

Žrtev tatov je bil tudi stolni dekan Jerin, ki so ga okradli pri belem dnevu, ob pol enih popoldne. Stanovalci so tatova sicer videli, a so bili prepričani, da sta obiskovalca pri dekanu. Odnesla sta dragocenosti v vrednosti 500 gld (38/120). Prav tako pri belem dnevu, v nedeljo dopoldne, so v predsobi barona Lichtenberga iz zaklenjene omare odnesli dele obleke enega od njegovih kočijažev (38/126). Pri slikarju Langusu so tatovi ukradli plašč Fidelisa Terpinca, ki je bil na obisku (38/120, 38/121). Bogastvo posameznih trgovcev lahko ocenimo tudi po poročanju Franza o kraji v Špitalski ulici. Tam so trgovki s platnom tatovi odnesli 1070 gld. v zlatu in srebru, 900 gld. na hranilni knjižici, obligacije za 55 gld., 12 prstanov in štiri pare zlatih uhanov (38/264).

Zločine so včasih zagrešili tudi pripadniki plemiškega stanu. Franz tako omenja člane družine Höffern-Saalfeld z Brda pri Lukovici. Starejša hči je v Postojni v gostilni ukradla pribor, ker pa so jo ujeli, še preden je nakradeno razpečala, je bila obsojena le na dva meseca zapora. Njen mlajši brat je bil zaradi udeležbe pri umoru obsojen na pet let ječe na gradu, starejši brat pa je ustrelil divjega lovca, a ker ob dogodku ni bilo prič, je bil Franz prepričan, da jo bo odnesel brez kazni (40/44).

Naropano blago je bilo treba prodati naprej, tu pa se je lahko zalomilo (38/257). Prav tako ni bilo preprosto prodati tihotapsko blago (38/106) ali spraviti v obtok ponarejeni denar (39/92, 39/114). So se pa tudi ljubljanski meščani pečali s tihotapljenjem; tako je znani urar Karinger poskušal iz Ljubljane na Dunaj pretihotapiti nekaj francoskih cilindričnih žepnih ur, vendar se je poskus ponesrečil (36/94, 36/112).

Nekatere meščane so nepridipravi strašili. Tako je ponoči strašilo pri družini kameralnega svetnika Spauna (38/126, 38/133). Nekoliko drugačno pa je bilo strašenje v Selu pri Ljubljani. Ker so nekega otroka pokopali brez poslednje odveze, naj bi začel strašiti po hiši. Zadevo je raziskal neki frančiškan (39/194). »Duha« (našemljenega otroka) so ujeli in zasliševali na magistratu, neodgovorjeno pa je ostalo vprašanje, kdo je bila odrasla oseba, ki ga je pripeljala v hišo in ropotala po njej, medtem ko je »duh« strašil v sobi (39/201).

Ljubljanski meščani se gotovo niso najbolje počutili, ko je pobegnilo osem zapornikov, ki so bili zaprti na rotovžu (33/17). Kaznjenci so sicer večkrat pobegnili in lov nanje ni bil vedno najuspešnejši (34/132, 34/133).[30]

[30] Gl. tudi 37/87, 37/90, 37/141.

V črno kroniko spadajo tudi prometne nesreče. Te so se v mestu dogajale zaradi slabo ali pa sploh ne osvetljenih voz (39/127, 39/129, 39/130), zaradi nerodnosti voznika (33/8), splašenih konj (36/262), prehitre vožnje (39/88) ali ker je voznik zaspal (39/97) oziroma neprevidno prehiteval (40/42). Naraščajoči tovorni vozni promet ni prispeval k varnosti v ozkih in strmih ulicah, ki so vodile proti pristanišču na Bregu.[31]

Zabava

Ljubljanski meščani prve polovice 19. stoletja so znali ceniti zabavo. V zimski sezoni so se vrstili plesi, tombole in gledališke predstave, poleti pa so meščani uživali na prostem, v Tivoliju in parku Zvezda, kjer so nastopali različni potujoči umetniki, znamenite so bile tudi vožnje s čolni po Ljubljanici. Zabavo je marsikdaj pokvarilo slabo vreme.

Med ljubljanskimi meščani je imelo gledališče pomembno vlogo. Franz je v letih 1832–1840 baronu Erbergu zvesto poročal o dogajanju, igrah in posameznih igralcih, včasih je na kratko povzel vsebino predstave. Dokaj podrobno je opisal dogajanje, ki ga je v Ljubljani sprožila Nestroyeva igra Lumpacij Vagabund. Že leta 1833 je bila žena krojača Mallyja zaradi lika krojača Nitke (*Zwirn*) tako užaljena, da je od moža zahtevala, naj na magistratu zahteva prepoved igre, ker žali krojače (33/74). Večji škandal je izbruhnil leta 1835. Najprej je igralca, ki je igral Nitko, nekdo opozoril, da ga bodo izžvižgali, če bo ponovil določen del teksta. Ker igralec svarila ni upošteval, so ga z galerije začeli obmetavati z jajci, krompirjem in drugimi predmeti, in sicer v takih količinah, da so morali spustiti zaveso in igro prekiniti, dokler se dvorana ni pomirila. V tem času pa se je policija pripravila na konec predstave, skupaj z vojsko je zasedla izhode in polovila 16 do 18 krojaških pomočnikov, ki so jih za en dan zaprli in jim naložili post. Naslednje jutro so bili na zidovih v Gradišču, kjer je bilo skladišče gasilnih priprav, in ob vrtu policijskega direktorja Sicarda napisi: »Maščevanje policiji in posebej gospodu Sicardu«. Širile so se govorice, da se bodo nemiri ponovili; prav tako je krožila govorica, da so z okrožnico krojaške pomočnike v vseh delavnicah pozivali, naj množično obiščejo gledališče; mojstri naj ne bi o tem nič vedeli. Igra je ostala na sporedu in Franz ni poročal o novih težavah (35/212).[32]

Drug pomemben kulturni prostor v Ljubljani je bila Kazina. Obstajala je že od srede 18. stoletja. To je bil prostor za društvene in družabne sestanke višjega sloja, povezan z gledališčem in kavarno. Delovala je tudi v času Ilirskih provinc, takrat je imela prostore na Mestnem trgu. Leta 1813 se je preselila v Lepušičevo hišo v Gosposki ulici. Število članov je z leti naraščalo, prostori na Gosposki pa so kljub prilagajanju in izboljšavam postajali premajhni (33/47, 33/65).[33] Leta 1835 je kazinsko društvo v Tivoliju odprlo poletni prostor za razvedrilo, kavarno in restavracijo. Vstop je bil prost.[34] Z leti je pomen Kazine za ljubljansko družbo naraščal; v njenem odboru so sodelovali tudi bogati meščani (33/47, 34/279).[35] Glavna skupščina je določila odprtje sezone ter urnik zabav in dejavnosti (34/1). Ob odprtju sezone je bil velik naval (34/5); do zaključka sezone so se v Kazini vrstili plesi in tombole (34/46, 34/53),[36] včasih pa je bil na sporedu tudi kak poseben nastop. Tako se je v Kazini s svojimi spretnostmi z lokom in sulico predstavil črnec iz plemena

[31] Valenčič, Oblikovanje, str. 148.
[32] O gledališču gl. članek Tanje Žigon in Toneta Smoleja v tej monografiji.
[33] Lah, Ob stoletnici, str. 204.
[34] Lah, Ob stoletnici, str. 182–183, 201–206.
[35] Lah, Ob stoletnici, str. 202–203; Costa, *Reiseerinnerungen*, str. 34.
[36] Gl. tudi 34/067, 34/073. O Kazini in tomboli gl. članek Tomaža Lazarja v tej monografiji.

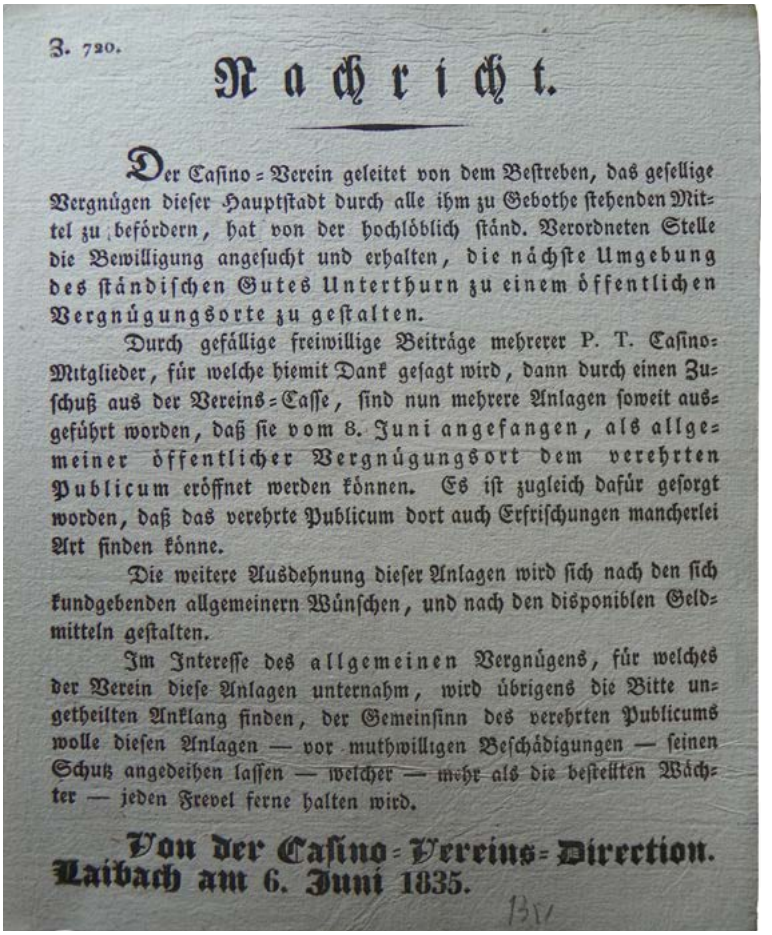

Georg Pajk po Franzu pl. Kurz zum Thurn und Goldenstein: Kongresni trg s Stanovskim gledališčem, 1836 (hrani Narodni muzej Slovenije, inv. št. G-2801, foto: Tomaž Lauko).

Ašanti, ki je pritegnil veliko radovednežev, nekateri so se dotikali njegove kože in skodranih las (34/34). Na ples v Kazino so lahko prišli tudi nečlani, če jih je pripeljal član ali če so imeli prijatelje med častniki (35/189).

Nazadnje so vse večjo prostorsko stisko sklenili rešiti z gradnjo nove Kazine. Pobudo za novogradnjo je dal ugleden ljubljanski trgovec, Jud Simon Heimann, ki je pripravil načrt in nameraval podpisati prispevek za 10.000 gld in še 5000 gld za nekatere prijatelje. Vendar brumno katoliško prebivalstvo Ljubljane ni hotelo njegovega (judovskega) denarja, sprejeli so zgolj njegov finančni načrt. V nekaj dneh so zbrali 30.000 gld delnic, hranilnica je dala 20.000 gld, zagotovili so si 500.000 kosov opeke (36/21).[37] Leta 1836 so se na Kongresnem trgu začela izkopavanja za gradnjo, pri tem so naleteli na precej rimskih ostankov (36/57, 36/63).[38] Ob gradnji je prihajalo tudi do nesreč, ki so se včasih končale s smrtjo delavcev (36/204, 37/935).[39] Decembra 1837 so v novi Kazini odprli zgornjo kavarno in čitalnico. Na otvoritev je prišlo okrog 200 ljudi (37/286). Na generalni skupščini članov Kazine so govorili o izgubi in določili število plesov v pustnem času (37/305, 37/307). Januarja 1838 so se v novi stavbi začeli plesi. Otvoritev je nekoliko šepala, ker

37 Valenčič, *Židje*, str. 47.
38 Gl. tudi 36/64, 36/77, 36/78, 36/79.
39 Gl. tudi 37/102.

Z. 720.

Nachricht.

Der Casino-Verein geleitet von dem Bestreben, das gesellige Vergnügen dieser Hauptstadt durch alle ihm zu Gebothe stehenden Mittel zu befördern, hat von der hochlöblich ständ. Verordneten Stelle die Bewilligung angesucht und erhalten, die nächste Umgebung des ständischen Gutes Unterthurn zu einem öffentlichen Vergnügungsorte zu gestalten.

Durch gefällige freiwillige Beiträge mehrerer P. T. Casino-Mitglieder, für welche hiemit Dank gesagt wird, dann durch einen Zuschuß aus der Vereins-Casse, sind nun mehrere Anlagen soweit ausgeführt worden, daß sie vom 8. Juni angefangen, als allgemeiner öffentlicher Vergnügungsort dem verehrten Publicum eröffnet werden können. Es ist zugleich dafür gesorgt worden, daß das verehrte Publicum dort auch Erfrischungen mancherlei Art finden könne.

Die weitere Ausdehnung dieser Anlagen wird sich nach den sich kundgebenden allgemeinern Wünschen, und nach den disponiblen Geldmitteln gestalten.

Im Interesse des allgemeinen Vergnügens, für welches der Verein diese Anlagen unternahm, wird übrigens die Bitte ungetheilten Anklang finden, der Gemeinsinn des verehrten Publicums wolle diesen Anlagen — vor muthwilligen Beschädigungen — seinen Schutz angedeihen lassen — welcher — mehr als die bestellten Wächter — jeden Frevel ferne halten wird.

Von der Casino-Vereins-Direction.
Laibach am 6. Juni 1835.

Obvestilo direkcije kazinskega društva o odprtju prostora za razvedrilo v Tivoliju, 6. 6. 1835 (priloga k pismu 35/105).

je bila zaradi mraza slaba razsvetljava (38/6). Nadaljevanje je bilo sicer uspešnejše, vendar je sedaj zaradi pretiranega kurjenja skoraj izbruhnil požar (38/11, 38/12). Marca je v Kazini nastopil violinski virtuoz, ki je očaral občinstvo (38/51). Leta 1839 so se, kot druga leta, vrstili plesi in tombola, je pa v kazinski družbi prišlo tudi do napetosti, ki so jih nekateri pripisali temu, da so gospodje na tombolo prihajali neprimerno oblečeni in s tem zmanjševali ugled prireditve, posledično pa je bil tudi manjši obisk.[40] Leta 1840 so v družbi Kazina izplačali delnice, med delničarji so bili tudi bogati meščani (40/8).

Plesi

Pomemben del družabnega življenja ljubljanskih meščanov so bili plesi. V zimski sezoni so bile vsaj tri plesne prireditve na teden. Te plese je obiskovalo od 300 do 400 ljudi. Vstopnina je bila 30 kr, vožnja na ples in nazaj pa je stala v mestu 25 kr in zunaj mesta 32 kr. Poleg javnih plesnih prireditev so bili plesi pri posameznih plemiških družinah, v zaprtih družbah, kamor je bil vstop mogoč le s povabilom.[41]

[40] Budna Kodrič, *Korespondenca*, str. 242.
[41] Schollmayer-Costa, Alte Tagebücher.

Anton Jurmann: Ljubljanska Kazina, ok. 1850 (hrani Narodni muzej Slovenije, inv. št. G-1403, foto: Tomaž Lauko).

Najelitnejši plesi so bili v Kazini, kjer se je zbirala ljubljanska višja družba. Franz v pismu baronu pripoveduje o ženi nekega krojača, ki si je prizadevala, da bi mož opustil obrt in postal trgovec z blagom, da bi ona kot trgovčeva žena lahko prišla na ples v Kazino (37/154).

Plese so prirejale različne skupine za zabavo in zaslužek, včasih tudi v dobrodelne namene. Strelsko društvo je priredilo ples v korist pogorelim v Mengšu (34/125), obrtniki so pripravili ples v korist ustanovi za obolele obrtnike (39/8). V redutni dvorani so v predpustnem času pripravili ples v korist otroškega zavetišča. Ta ples je pritegnil tako plemstvo, ki je pripravilo lep defile mask, kot tudi veliko radovednežev in plesalcev (40/24). Dobro so bili obiskani ljudski maškaradni plesi (38/20), meščanski plesi (38/22, 39/15) in obrtniški plesi (39/15, 39/19).[42] Se je pa tudi zgodilo, da je bil ples zaradi slabega obiska popolna polomija; enkrat je denimo prišlo le enajst ljudi, deset moških in ena ženska (39/12). Najbolj obiskani so bili t. i. »pudl bali«, plesi za preprostejše meščane.[43]

Vojaška godba

Med ljubljanskimi meščani je bila godba zelo priljubljena. V Tivoliju in Zvezdi je imela po Franzevih besedah veliko poslušalcev vseh stanov. Ob cesarjevem rojstnem dnevu so se godbeniki še posebno potrudili. Obisk poslušalcev je bil precej odvisen od vremena in zgodilo se je, da je naliv pregnal občinstvo. V času kolere leta 1836 je bilo poslušalcev nekoliko manj. Občinstvu je najbolj ugajalo, kadar je godba priredila potpuri vojaških skladb (36/78, 36/88).[44] Veliko poslušalcev so pritegnile tudi podoknice (39/114).

Tivoli in Zvezda

Poleg Kazine in plesov v zimskem času sta bila parka Tivoli in Zvezda tista prostora, kjer se je od spomladi do jeseni dogajalo veliko zanimivega za ljudi vseh slojev. V Tivoli so Ljubljančani peš ali s kočijami prihajali poslušat godbo ali pa so si privoščili prigrizke, kavo in pijačo. V poletnem

[42] Gl. tudi 39/24, 39/29, 40/20, 40/24, 40/28, 40/31.

[43] O plesih gl. tudi prispevek Marka Motnika v tej monografiji.

[44] Gl. tudi 36/90, 36/91, 36/121, 36/191, 37/126, 37/138, 37/206, 38/106, 38/111, 38/113, 38/120, 38/126, 38/128, 38/158, 38/156, 39/74, 39/82, 39/87, 39/102, 39/103, 38/108, 39/110, 39/116, 39/120.

Georg Pajk po Franzu pl. Kurz zum Thurn und Goldenstein: Kongresni trg z uršulinsko cerkvijo, ok. 1836 (hrani Narodni muzej Slovenije, inv. št. G-2517, foto: Tomaž Lauko).

času so tam nastopali vrvohodci (36/90, 38/143), vrstili so se telovadni nastopi (38/89), leta 1838 je nekdo na ogled prinesel *camero obscuro* (36/90, 36/91). Nič nenavadnega ni bilo, če je bilo hkrati več predstav, npr. telovadni nastop z vsem spremljajočim bobnanjem in piskanjem ter prihod kralja, ki si je prišel ogledat model teleskopa. Telovadni nastop naj bi si prišlo ogledat več kot 1000 ljudi (38/91). Prav tako so imeli v Tivoliju na isti dan godbo, predstavitev modela lesenega parnika, (ki so ga sicer dan prej predstavili v Kazini, občinstvo si je lahko ogledalo le zunanjost), nastopili so akrobatski jezdeci, nekaj živali (tjulenj in želve) je pritegnilo množico radovednežev (38/146). V Tivoliju so organizirali veliko žrebanje loterije v korist poplavljenim v Budimpešti. Žrebanja se je udeležila taka množica, da so si ljudje stopali po nogah in se suvali pod rebra (38/149).

Skozi Ljubljano so potovali različni popotniki, ki so po svoje zabavali, pa tudi poučevali občinstvo. Precej dogodkov je bilo na Kongresnem trgu. Tu se je večkrat ustavil cirkus (33/15, 33/63, 38/49). Med meščani je zbudila radovednost potujoča kuhinja pekarna, ki jo je vodil nekdanji vojak. Najprej se je ustavila na Mestnem trgu in se nato preselila na Kongresni trg. Ta pekarna je bila hkrati potovalni voz za štiri ljudi (33/16). Na Kongresnem trgu so se predstavili hitrostna tekačica (33/22, 33/23), tekači, ki so nastopali s hoduljami in brez njih (33/56, 34/76), vrvohodci

(34/89, 39/92) in akrobati na konjih (33/22, 33/33).[45] V mestu sta se ustavila menažerija iz Lyona in opičji cirkus (34/72). Pripotovala je tudi večja menažerija s 130 živalmi, ki je imela slona, največ zanimanja in smeha pa so zbujale opice (37/255, 37/259). V Ljubljani se je znašel rokohitrc in balonar (*Aerostatiker*) Anton Fabris, ki se je predstavil na strelišču (39/126). Vsi, ki so nastopali na prostem, so bili odvisni od lepega vremena; če zaradi slabega vremena niso mogli nastopati, so večkrat zašli v dolgove, vendar pa niso mogli zapustiti mesta, dokler jih niso poravnali (33/44, 33/47).

Potekale so posamezne predstavitve tehničnega napredka. Tako je v botaničnem vrtu prof. Piatschovsky s fizikalnimi poskusi spravil v zrak majhen balon (39/103).

V mestu so se ustavljali tudi drugačni umetniki: voskar, ki je izdeloval portrete iz voska (34/109), italijanska družina, ki je pred očmi kupcev spretno oblikovala predmete iz stekla (38/141), ter lastnik gledališča avtomatov, ki si je pozornost in veliko obiska v reduti pridobil z mehaničnimi lutkami (33/96, 33/99).[46] Mehanik s Tirolskega se je predstavil z mehaničnimi figurami, ki so plesale po vrvi (39/119, 39/126). V redutni stavbi in gostilni »Stern« sta se naselila dva kabineta voščenih lutk (33/92). Ko se je epidemija kolere nekoliko polegla, so si meščani spet lahko ogledovali voščene lutke, ki so predstavljale pomembne ljudi (36/258). Voščene lutke so si lahko ogledali tudi leta 1838 (38/23).

Mesto so večkrat obiskali lutkarji. Lutkar, ki se je vračal v Gorico, se je predstavil v gledališču. Računal je še na predstave v Postojni, predvsem na obiskovalce jame (36/87). Na Kongresnem trgu je nastopil lutkar iz Gradca. Voz je imel tako urejen, da je bil v njem tudi oder, vse pa je bilo dokaj majhno in skromno (37/170).

Meščani so si ogledali umetnije z golobi (34/201, 34/202), uspeh so imeli optično gledališče (35/78), *camera obscura* (36/258) in čarobna predstava mehanika v gledališču (37/145, 37/147). Radovedneži so si lahko ogledali dva čevlja in osem col visoko ter 18 funtov težko 22-letno Tirolko (34/94)[47] ter poslušali popolnoma slepega človeka, ki je hodil po domovih, igral na citre in posnemal glasove različnih živali (39/26).

Posebno pozornost je v mestu zbudil v črno oblečen starejši možak s kitaro, ki je jezdil črnega osla s perjanico. Nastopal je po javnih prostorih in trgih, od časa do časa razjahal, udaril nekaj akordov na kitaro, zajahal in nadaljeval svojo pot. Spremljala ga je gruča otrok in »nižjega ljudstva«, ki je z njegovo potjo rasla (38/119).

Zabava ob cerkvenih praznikih

Tudi večji cerkveni prazniki so bili povezani z zabavo in tekmovanji. Pogosto so se sprevrgli v prerekanja in pretepe, ki so se včasih zelo slabo končali (38/73, 38/74, 38/75). V Ljubljani je bila tradicija, da so na velikonočni ponedeljek v t. i. Turški jami za Bežigradom meščani fantiče, ki so se zbrali v jami, obmetavali z jabolki, pomarančami in pirhi (36/67). Ta običaj naj bi zamrl leta 1872, ko so jamo zasuli za razširitev pokopališča.[48]

Ob velikonočnih praznikih je bil množičen obisk sv. groba v Štepanji vasi. Tja so ljudje prihajali peš, na konju in s kočijami (38/52). Julija so praznik sv. Ane počastili s plovbo po Ljubljanici. S seboj so imeli godbo, ob odhodu in vrnitvi so izstrelili nekaj raket (38/158). Vožnja

[45] Gl. tudi 34/168, 34/181, 36/258.

[46] Gl. tudi 33/101, 33/103.

[47] Čevelj je 31,6 cm, cola je 2,5 cm in funt je 0,56 kg. Tirolka je bila tako visoka okoli 83 cm in je tehtala okoli 9 kg.

[48] *Krajevni leksikon Slovenije*, II, str. 339; Costa, *Reiseerinnerungen*, str. 19.

s čolni po Ljubljanici je bila sploh priljubljena meščanska zabava. Velikost čolnov in število čolnarjev sta bila odvisna od števila izletnikov. Zaradi nesreč, ki so se ob teh veselicah dogajale, je vlada leta 1828 veseljačenje (plese) na čolnih prepovedala.[49]

Za praznik sv. Roka je bil velik naval v cerkvi v Zgornji Šiški. Leta 1838 je Franz pripomnil, da je le manjšina prišla zaradi maše, večina pa na zabavo (38/169).

ZAKLJUČEK

V nekaj manj kot desetih letih, kolikor je trajalo Franzevo in Erbergovo dopisovanje, se je v bidermajerski Ljubljani marsikaj dogajalo. Meščani v Franzevih pismih sicer niso osrednje osebe, vendar pa se je v desetletju njegovega pisanja nabralo dovolj dobrih in slabih dogodkov, ki so se dotikali tudi njih, da si lahko oblikujemo predstavo o meščanskem življenju v predmarčni Ljubljani. To je seveda precej subjektivna predstavitev, saj je Franz baronu bolj na široko pisal o stvareh, za katere je bil prepričan, da ga zanimajo, druge pa so ostale v ozadju ali celo prezrte.

Kljub Franzevim subjektivnim opisom prebivalcev bidermajerske Ljubljane se nam danes razkriva manj znana stran življenja v mestu in njegovi bližnji okolici. Ob prebiranju pisem se odpre paleta zelo zanimivih detajlov glede odnosov v takratni meščanski družbi, tudi o položaju žensk, in to ne le v krogih bogatih meščanov, pač pa tudi med ostalimi sloji mestnega prebivalstva. Kot ena pomembnejših meščanskih vrlin je izpostavljena dobrodelnost. Včasih se je pomešala z zabavo, saj so marsikateri ples organizirali v korist ljudi, ki so jih prizadele poplave ali požari, ali pa je bil izkupiček namenjen v korist zavetišča za majhne otroke ali za ostarele obrtnike. V dobrodelni dejavnosti so lahko nastopale meščanske gospe in gospodične, ne da bi se kdo spotikal ob njihovo javno delovanje.

Pri dokaj pogostem in natančnem pisanju Franz Erbergu le mimogrede omenja gospodarsko dejavnost meščanov. Bolj se razpiše ob propadu posameznih trgovcev in posledicah tega dogajanja. Tak dogodek je bil najbolj neprijeten za trgovske hčere, ki so svoj družbeni in gospodarski položaj reševale z možitvijo.

Na prvi pogled se zdijo Franzeva pisma le naštevanje, kdaj in kaj se je komu zgodilo, ob pozornejšem branju pa se pokaže, da na področju poznavanja in razumevanja (konkretno ljubljanskega) meščanstva v predmarčni dobi ponujajo vrsto odgovorov in hkrati odpirajo številna nova vprašanja.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SI AS – Arhiv Republike Slovenije
AS 730, Gospostvo Dol

[49] Vrhovnik, *Trnovska župnija*, str. 56–61; Schollmayer-Costa, Alte Tagebücher.

ČASOPISI

Laibacher Zeitung, 1892.

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

Andrejka, Rudolf: Fidelis Terpinc. *Kronika slovenskih mest* 1, 1934, št. 2, str. 114–120.

Anžič, Sonja: *Skrb za uboge v deželi Kranjski. Socialna politika na Kranjskem od srede 18. stoletja do leta 1918*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2002 (Gradivo in razprave, 22).

Bruckmüller, Ernst in Stekl, Hannes: Zur Geschichte des Bürgertums in Österreich. *Bürgertum im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich*, Band 1 (Hg. Jürgen Kocka). München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1988, str. 160–192.

Budna Kodrič, Nataša: Jožefina Terpinc »femme fatale« 19. stoletja. *Arhivi* 43, 2020, št. 1, str. 111–133.

Budna Kodrič, Nataša: *Korespondenca Jožefine in Fidelija Terpinc (1825–1858)*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2018 (Viri, 41).

Costa, Heinrich: *Reiseerinnerungen aus Krain*. Laibach: Druck der Eger'schen Gubernial-Buchdruckerei, 1848.

Čipić-Rehar, Marija: Otroško zavetišče v Ljubljani – nastanek in delovanje v prvem desetletju (1834–1844). *Arhivi* 43, 2020, št. 1, str. 45–62.

Genehmigung der Einführung von Kleinkinder=Wartanstalten. *Sammlung der politischen Gesetze und Verordnungen für das Laibacher Gouvernements-Gebieth in Königreiche Illirien, 14. Band: Jahr 1832*. Laibach: Herausgegeben auf allerhöchsten Befehl, unter der Aufsicht des k. k. illirischen Länder-Guberniums, 1833, str. 56.

Holz, Eva in Costa, Heinrich: *Ljubljanski kongres 1821*. Ljubljana: Nova revija, 1997.

Holz, Eva: Nekaj utrinkov o meščanstvu na Kranjskem v drugi polovici 19. stoletja in času med obema vojnama. V: Hribar, Angelika: *Rodbinska kronika Dragotina Hribarja in Evgenije Šumi*. Ljubljana: ZZDS, 2008, str. 285–302 (Knjižnica »Kronike«, 11).

Jarc, Evgen: Osnova sodobne zaščite otrok v Sloveniji. *Kronika slovenskih mest* 3, 1936, št. 1, str. 1–18.

Kocka, Jürgen: Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft im 19. Jahrhundert. Europäische Entwicklungen und deutsche Eigenarten. *Bürgertum im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich*, Band 1 (Hg. Jürgen Kocka). München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1988, str. 11–76.

Krajevni leksikon Slovenije, II: Jedro osrednje Slovenije in njen jugovzhodni del (ur. Roman Savnik). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1971.

Lah, Ivan: Ob stoletnici ljubljanske Kazine. *Kronika slovenskih mest* 3, 1936, št. 3, str. 182–183; št. 4, str. 201–206.

Radics, Peter von: *Die Wohltätigkeit in Krain unter der Herrschern aus dem Hause Habsburg: eine culturgeschichtliche Studie*. Wien: Österreichisch-Ungarische Revue, 1898.

Sammlung der politischen Gesetze und Verordnungen für das Laibacher Gouvernements-Gebieth im Königreiche Illirien, 14. Band: Jahr 1832. Laibach: Herausgegeben auf allerhöchsten Befehl, unter der Aufsicht des k. k. illirischen Länder-Guberniums, 1833.

Schollmayer-Costa, Corneila: Alte Tagebücher. *Laibacher Zeitung*, 121, 28. 5. 1892.

Slokar, Ivan: Prvo otroško zavetišče v Ljubljani. *Kronika* 11, 1963, št. 2, str. 118–120.

Šorn, Jože: Obdobje grosističnih tvrdk. *Kronika* 12, 1964, št. 1, str. 17–37.

Šorn, Jože: *Začetki industrije na Slovenskem*. Maribor: Založba Obzorja, 1984.

Valenčič, Vlado: Oblikovanje Ljubljane v prvi polovici XIX. stoletja. *Kronika* 14, 1966, št. 3, str. 141–152.

Valenčič, Vlado: *Židje v preteklosti Ljubljane*. Ljubljana: Park, 1992.

Vodopivec, Peter: *O gospodarskih in socialnih nazorih na Slovenskem v 19. stoletju*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006 (Razpoznavanja/Recognitiones, 5).

Vodopivec, Peter: Prispevki k zgodovini mentalitete na Slovenskem v času bidermajerja. *Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci*, zv. 22, 1990. Köseg 1990, Szombathely 1994, str. 79–101.

Vrhovec, Ivan: *Die wohllöbl. landesfürstl. Hauptstadt*. Laibach: Selbstverlag, 1886.

Vrhovnik, Ivan: *Trnovska župnija v Ljubljani*. Ljubljana: Akademska založba, Trnovska župnija, 1991 (faksimile izdaje iz leta 1933).

Zgodovina družine Luckmann. Prevedla in pripravila za objavo Eva Holz. *Kronika* 37, 1989, št. 3, str. 290–301.

LJUBLJANA'S BOURGEOISIE DURING THE BIEDERMEIER PERIOD AS FEATURED IN FRANZ FRANZ'S LETTERS

In the early modern period, the bourgeoisie was a highly diversified group. In addition to wealth (wholesale traders, freight forwarders, industrialists, bankers, capital owners, entrepreneurs) and education (physicians, teachers, lawyers, judges as well as high administrative and state officials), it may be further classified into the high, middle, and petty bourgeoisie. The nobility, the clergy, and the lower urban population strata, albeit residing in the city, did not form part of the bourgeois class. The industrial and economic development in the second half of the nineteenth century brought changes to the status of the bourgeoisie; new groups of population began to emerge, trying to push their way at least into the ranks of the petty bourgeoisie.

Despite representing a minor part of population everywhere in Europe, the bourgeoisie contributed significant amount of funds into the state coffers. Its representatives required a steady income, one considerably higher than life's minimum, to maintain a bourgeois lifestyle. Although they valued work above all else, the bourgeois also supported and personally took part in various cultural activities. The formation of the bourgeoisie was slightly more challenging in ethnically mixed provinces, where the issue of language, both official and vernacular, was increasingly taking centre stage.

When in the first half of the nineteenth century the Habsburg Monarchy finally began to introduce economic changes, the Slovenian provinces adapted to them slowly and with a great deal of caution. Despite the fact that Styria and Trieste with its surroundings embraced these changes more readily than Carniola, its bourgeoisie also embarked on the first major capital ventures in wholesale trade and freight forwarding, beginning to accrue what might be considered significant funds for the local conditions but still falling short of establishing a major economic industry. Those that dared to take a risk and launch a large enterprise, did so by first pooling resources within the framework of their extended families or close acquaintances; failing that, they would then also engage their friends in Trieste, Graz, Vienna, and as far as Great Britain.

Even though the bourgeoisie never featured prominently in Franz Franz's letters to Baron Erberg, a sufficient number of mixed events also involving its representatives had accumulated over the decade of his writing for the modern reader to form an impression of the bourgeois life in the pre-March Ljubljana. It is, of course, a rather subjective presentation because Franz wrote more extensively about matters that he thought were of more interest to the baron while pushing other topics to the side or disregarding them completely.

Much attention was devoted to describing social events. During winter, the members of the bourgeoisie and, of course, the nobility entertained themselves at numerous dance events, playing tombola at Kazina (a pastime reserved strictly for the wealthy bourgeois), and by going to the theatre. From spring to autumn, weather permitting, they took strolls in Park Tivoli or Park Zvezda, where they would listen to their favourite military band and admire acrobatic and gymnastic shows, menageries, wax museum displays, puppet shows, and so on, performed by touring artists or gymnasts during their brief sojourn in Ljubljana.

The city also witnessed a series of crimes and accidents such as thefts, burglaries, murders, arsons, traffic accidents, suicides, and so forth. Franz compiled fairly detailed reports on these events, always without moralizing. With respect to a few robberies, he even stated the worth of objects or money stolen. The reports suggest that thieves knew well what houses to break into while also giving an idea about the wealth of individual members of the bourgeoisie.

Franz's writings about the inhabitants of the Biedermeier-style Ljubljana, albeit subjective, present the modern reader with some lesser-known aspects of life in the city and its immediate surroundings. The letters reveal a wide array of striking details regarding relationships in the then bourgeois society, including the position of women—not only within the wealthy bourgeois circles but also across other social strata in the city. Charity, regarded as one of paramount bourgeois values, occasionally blended with entertainment through many dance events organized to help those affected by floods or fires or to donate the proceeds to small children or elderly craftsmen shelters. Bourgeois ladies, young and old, were free to engage in charitable activities without raising any eyebrows about their public engagement.

Interestingly, Franz's fairly frequent and detailed letters to Erberg only contain sporadic mentions about the economic ventures of Ljubljana's bourgeoisie. He became more effusive when reporting on the demise of individual tradesmen and its aftermath, which was particularly inconvenient for their daughters, who tried to remedy their social and economic situation through marriage.

At first glance Franz's letters amount to no more than a list of what and when happened to whom; however, on a closer read, they reveal a multitude of answers regarding the knowledge and understanding of (specifically Ljubljana's) bourgeoisie in the pre-March period while also raising many new questions.